

Véghelyi Balázs

Irodalom és művészet a pesti
kabarében

Tézisfüzet

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Irodalomtudományi Doktori Iskola

2024

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

A pesti kabaré a 20. század első évében, 1901. november 16-án lépett színre a Fővárosi Orfeum Nagymező utcai pódiumán. A Tarka Színpad társulata azonban nem aratott olyan sikert, amely biztosíthatta volna a hosszabb távú működést: mindössze hat magyar nyelvű előadást ért meg. A kudarc annak ellenére következett be, hogy a kor ismert színészei vállaltak benne szerepet, szerzőként pedig – mások mellett – Dankó Pista, Gárdonyi Géza, Heltai Jenő, Herczeg Ferenc, Huszka Jenő és Molnár Ferenc is kiállt a kabaré ügye mellett, amely ekkor elsősorban a magyar nyelvű színpadi szórakoztatás megteremtését célozta. A folytatásra 1907-ig kellett várni. Ekkor jött létre a Fővárosi Cabaret Bonbonnière, illetve a Modern Színház Cabaret, amelyek már lényegesen nagyobb sikerrel, és érzékelhető társadalmi hatással működtek.

Disszertációm célja rögzíteni a pesti kabaré kialakulásának első világháborúig tartó folyamatát, megvizsgálni irodalmi és zenei sajátosságait, közéleti reflexióit, a színpad és a közönség kapcsolatát, és mindezek alapján meghatározni a korai magyar kabaré művészeti és társadalmi jelentőségét.

Mivel a témáról korábban csak ismeretterjesztő összefoglalások jelentek meg, munkámmal a szakirodalmi hiátust is szeretném csökkenteni.

Disszertációm bevezetőjében négy alapkérdést fogalmaztam meg:

1. Mi a jelentősége a pesti kabarének a magyar művelődéstörténetben?

2. Milyen kölcsönhatások fedezhetőek fel a kabaré és a kor társadalmi viszonyai között?

3. Milyen szerepet játszott a kabaré a korszak jelentős alkotóinak munkásságában?

4. Hogyan működik (más szóval: hogyan hat) a kabaré?

A kutatómunka során elsősorban ezekre a kérdésekre kerestem a választ.

II. Kutatásmódszertan

Disszertációm alapvetően művelődéstörténeti megközelítésű, tehát elsősorban a műfajtörténeti eseményeket igyekeztem történelmi és irodalomtörténeti kontextusban felvázolni, de a téma elméleti vizsgálatát is fontosnak tekintettem: elsősorban a humorelméletek, a szóbeliség és írásbeliség viszonya, a regiszterek találkozása, valamint a városi tér reprezentációja szempontjából vizsgáltam a századelő magyar kabaréját, kabarészövegekből vett idézetekkel illusztrálva, illetve alátámasztva a történeti adatokat és az elméleti téziseket.

A kabaré jellemzően a humor eszközeivel hatni tudó színpadi produkciók egyvelege. A humorelméletek közül elsősorban a kortárs Sigmund Freud, illetve Henri Bergson vonatkozó tanulmányait, *A vicc és viszonya a tudattalonnhoz*, valamint *A nevetés* című szövegeket vettem alapul, legfontosabb téziseiket, csoportosításaikat a kabaréban elhangzott produkciók humorkeltő mechanizmusaival összevetve. Szintén megkerülhetetlennek vélem a kabaré humorának bázisát jelentő pesti viccek általános vizsgálatát is, mivel ezek hatása a kuplészövegekben, a színpadi jelenetekben és a konferanszokban egyaránt tetten érhető.

A regiszterek viszonyának vizsgálatát a kabaré szórakoztató, művészeti és politikai relevanciájának összefonódása, továbbá az előadásokban részt vállaló, kiemelkedő alkotók szándékának értelmezése céljából tartom elengedhetetlennek. Meglátásom szerint a vizsgált korszakban a kabaré vezetőinek, alkotóinak és előadóinak szándékában és tevékenységében ez a hármas cél egyszerre, nagyjából egyforma súllyal jelentkezett.

A városi tér és a kabarészövegek összefüggése nyilvánvaló a szövegek ismeretében. A színpadon megszólaló művészek, az általuk megszólaltatott alkotók és a közönség közös valóságismerete jellemzően a megélt térélmény azonosságából adódik. A számos kínálkozó megközelítés közül Kevin Lynch módszerét tartom a dolgozat szempontjából a

leghatékonyabbnak, aki a reflexiók rendszerezhetősége érdekében vezeti be a *kognitív térkép* fogalmát. Ennek segítségével nemcsak észlelni, hanem „olvasni” is tudjuk a várost. Lynch úgy véli, a városi térről alkotott egyedi képeknek általános jellemzőik is vannak, amelyek a közös kultúrából, a közös tapasztalatokból és stratégiákból, illetve a lakókörnyezet fizikai alakzataiból fakadnak. A város nyilvános terei önmagukon túlmutató, reprezentatív jelentőséget kapnak a jellegzetesen urbánus tematikájú kabarészövegekben, a befogadó elé idézve a korabeli Budapest előkelő és szegényes részeit, bepillantást engedve az elegáns kávéházaktól az apró cselédszobákig sokféle térbe, a terek pedig benépesülnek emberekkel: a kávéházak teraszán csevegő úrihölgyektől a gangon álmodozó, megejtett cselédlányokig.

A kutatás részeként a pesti kabaré előzményeivel is foglalkoztam. Részben a külföldi példákkal, részben pedig a közvetlen hazai előzményekkel.

A külföldi előzmények közül – a pesti kabaré kialakulása és fejlődése szempontjából – legfontosabbnak a francia és a német kabarét tartom. Közismert tény, hogy a kabaré Párizsban született meg Rhodolphe Salis szervező munkája révén, aki 1881-ben Chat Noir néven nyitotta meg írók, zenészek és képzőművészek találkozóhelyévé vált szórakozóhelyét. Ennek hatására, de eltérő felfogásban nyílt meg 1901 január 18-án

Ernst von Wolzogen Bunter Theaterje, az Übrebrettl néven ismertté vált német kabaré. Ezt követően sorra nyíltak Európaszerte az újabb és újabb kabarépódiumok. A pesti kabaré elsősorban ebből a két forrásból merítkezett, de egyéni sajátosságai, hangvételében különbözött is ezektől, ahogy az osztrák, a lengyel és a cseh kabarétól is. Általánosságban elmondható, hogy az eltérő történelmi tapasztalatok, társadalmi berendezkedések és kulturális kódrendszerek a hagyományos drámai és zenés színházak lokális különbözőségeihez képest is szignifikánsabban jelentkeztek az aktualitásokhoz erősebben kapcsolódó, a közönség valóságismeretére hangsúlyosabban reflektáló kabarészínházak hangvételében és műsorstruktúrájában. Az összevetés éppen ezért inkább a különbségeket, mint a hasonlóságokat mutatja be.

A pesti kabarénak két hazai előzményét mutatom be röviden: a műsoros kávéházat és az orfeumot. Vázlatosan ismertetem a magyar kávéházi kultúra fejlődéstörténetét, elsősorban azokra a vendéglátóhelyekre koncentrálva, amelyek háttér-előadást is kínáltak az elfogyasztott italok és ételek mellé. Ezeknek előkelőbb formája volt az orfeum, amely a századfordulót megelőző években élte virágkorát Budapesten, különös tekintettel a Somossy Károly által alapított Fővárosi Orfeumra, amelynek Nagymező utcai székhelyén színre lépett az első magyar nyelvű kabarétársulat. Mind a műsoros kávéházak,

mind az orfeumok német nyelvű előadásokat mutattak be, a kabaré azonban az első pillanattól kezdve magyar nyelvű volt. Ebben eleinte külső tényezőként egy rendőrségi rendelet játszott vezető szerepet, amely megszabta, hogy a szórakoztató műsoroknak legalább felerészben magyar nyelven kell elhangozniuk, de idővel a magyar nyelv általános budapesti elterjedése is indukálta a változást.

A kabarét vegyes műfajú színpadi antológiaként írhatjuk le, ezért külön fejezetet szántam az előadásokban helyet kapó, legjellemzőbb műfajoknak is: a sanzon, a kuplé, a blüett és a konferálás ismertetésének, jellegzetes szemelvények idézésével és értelmezésével.

A dolgozat gerincét az általam legjelentősebbnek ítélt kabarétársulatok bemutatása alkotja. A Tarka Színpad, a Fővárosi Cabaret Bonbonnière, a Modern Színház Cabaret, a Modern Színpad Nagy Endre Kabaréja és a Medgyaszay Kabaré megalakulásának, működésének és megszűnésének körülményeit sajtóbeszámolók, egyéni visszaemlékezések és interjúk alapján rekonstruáltam. Művészeti és közéleti irányultságuk értelmezését néhány fontos és jellegzetes, színpadra került alkotás rövidebb-hosszabb elemzésével is próbáltam hitelesíteni.

A kiemelt társulatokkal egy időben működő egyéb kabarépódiumokról, illetve a kabaré első világháborút követő

fejlődéstörténetéről csak vázlatosan, a legfontosabb helyszíneket és irányzatokat kiemelve írtam – a tágabb idő- és térbeli kontextus érzékeltetése céljából.

III. Eredmények

A kutatómunka, a források rendszerezése, értékelése és értelmezése eredményeként válaszokat kaptam a fent idézett négy kérdésre. Ezek alapján a pesti kabaré legfőbb eredménye, hogy művészi igénnyel alapozta meg a magyar nyelvű populáris kultúrát és a belőle kifejlődő szórakoztatóipart. Kiteljesedett benne az a közéleti humor is, amely szatirikus éllel mutat rá a politikai visszasságokra és a társadalmi anomáliákra. A korai pesti kabaré a magyar társadalom és a korabeli közélet görbe tükré volt, formálója a közízlésnek és a közgondolkodásnak.

A kabaré szerzői között a korszak kiemelkedő alkotóit is megtalálhatjuk, köztük a Nyugat első nemzedékének vezető tagjait: Ady Endrét, Babits Mihályt, Karinthy Frigyest, Kosztolányi Dezsőt, Móricz Zsigmondot és Szép Ernőt. Motivációjukat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy fontos volt számukra az anyagi szempont, vagyis a kabarészínházak magas honoráriuma, sokan viszont „ügyként” is tekintettek a kabaréra, részben a magyar nyelvű szórakoztatás igénye, részben pedig a

művészet népszerűsítése és a közélet pódiumra emelése miatt. Az említett írók számára új fórumot jelentett a kabaré, amely által ismertségük növekedhetett, és amelynek révén közvetlen visszacsatolást kaphattak műveik befogadótól. Jelenlétük presztízst jelentett a kabarénak, ennek visszahatásaként pedig a szerzők számára is egyre inkább presztízssértékűvé vált a kabarében való részvétel.

Úgy vélem, sikerült olyan szakirodalmi bázist megalapoznom, amely a későbbiekben újabb, részletesebb kutatások alapja lehet. Több korábbi meghatározás-kísérletet alapul véve, illetve részben felülírva, definiálni is megpróbáltam a kabarét. A megismert jellegzetességek alapján, meglátásom szerint, így tudjuk a legpontosabban meghatározni: a kabaré olyan vegyes műfajú, jellemzően énekesek és színészek által bemutatott színpadi antológia, amely a művészet eszköztárával alapvetően szórakoztató jellegű, lokálisan aktuális tartalmú előadás formájában valósul meg. Az önálló műsorszámokat konferálás választja el és köti össze. A kabaré közege a nagyváros, elsődleges közönsége a városi polgárság, textusai nemzeti nyelven hangzanak el.

A leírtak összegzéseként elmondhatjuk: a pesti kabaré humorral, aktualitással és művészettel tudott hatni a közönségre, mindezeket egységbe foglalva: a pillanat szórakoztató művészeteként.

IV. A témához kapcsolódó publikációk és konferenciaszereplések

A pesti kabaré korai korszakával közelebbről *Zene nélkül* című, a magyar dalszövegírás történetét társadalmi kontextusban feldolgozó könyvem írása közben ismerkedtem meg. Ennek írása közben fogant meg bennem a szándék, hogy részletekbe menően, tudományos igénnyel is feldolgozzam a témát. Doktori iskolai tanulmányaim idején, ezzel párhuzamosan, más témákban is publikáltam, illetve tartottam konferencia-előadásokat.

A témához szorosan kapcsolódó megjelenéseim a következők voltak:

1. Publikációk

Véghelyi Balázs, *A magyar sanzon bölcsője: a pesti kabaré. Uő., Zene nélkül. fejezetek a magyar dalszövegírás történetéből*, Üveghegy Kiadó, Százhalombatta, 2017, 41-49.

Gárdonyi Géza és a pesti kabaré, *Agria*, 2022/3, 220-225.

2. Konferenciaszereplések

2022. március 11., Pécsi Egyetem: a PTE BTK Irodalomtudományi Intézetének Kődlovagok tegnap és ma című konferenciája.

2019. május 4., Debreceni Egyetem: a doktoranduszok Országos Szövetségének Tavaszi Szél-konferenciája.